

Vztah zemědělství-krajina

sídla – **krajina** – divočina
5. 10. 2006

- kulturní krajinu ovlivňovali a ovlivňují nejvíce lidé v ní hospodařící –
v současnosti tvoří zemědělská půda 54,1 % veškeré půdy
x zemědělství jen 3,3% pracujících, 1,58% HDP!
- rozlišujeme několik epoch hospodaření v krajině, které mají určité typické znaky:
 - ❑ tradiční hospodaření
 - ❑ hospodaření od průmyslové revoluce do poloviny 20. století
 - ❑ hospodaření v krajině od poloviny 20. stol. – kolektivizace zemědělství a socializace vesnice
 - ❑ hospodaření v krajině v současnosti (od roku 1989)

tradiční krajina, tradiční hospodaření

- „Při pohledu do minulosti krajiny – krajiny našich dědů – bychom zjistili, že mnohé z dnešních upravených cest by se změnily v úzké rozježděné prašné nebo rozblácené cesty s hlubokými kolejemí, vyrytými koly selských vozů, a kolem nich by se táhly husté pásy křovin se strážemi jednotlivých stromů. Jejich směry bychom shledali stejné jako dnes. Přibylo by ovšem místních druhořadých polních cest. Orná půda byla rozdělena do menších polních úseků... Pestrý koberec drobných soukromých políček, nepravidelně osévaných různými plodinami, vytvářel by barevně i plošně rozdílný obraz od dnešního jednotvárného obrazu. Také rozptýlené zeleně by tenkrát bylo více než dnes, ale stejně jako dnes v ní chyběl skoro úplně les.“ (Smetánka 2004, 17)
- nazývaná tradiční pro svou neměnnost a dlouhodobou setrvačnost
- začala se vyvíjet v 13. století, kdy v Čechách silně vzrůstal počet obyvatel a vznikala vrcholně středověká města...
- zanikala až od počátku průmyslového věku, o jejím úplném konci však mluvíme většinou až v souvislosti s počátkem kolektivizace, její stopy nacházíme ještě dnes

- obraz krajiny a také ekologickou stabilitu krajiny ovlivňovaly v době tradičního hospodaření stejně jako dnes **zemědělské systémy a osevňovací postupy** – přílohový, dvojpolní a trojpolní.
- každý obyvatel byl podřízen kolektivnímu společenskému zvykovému systému obce i v hospodářsko-právním smyslu podle daných pravidel
- nařízení a omezení šlechty a panovníka
- pestrost podtrhuje také **rozdobenost půdy mezi množstvím drobných vlastníků**
- individualizace hospodářství si postupně vynutila, že musily být **loukám** a pastvinám vyhrazeny celé části plužin – zpravidla vlhká údolí potoků, okolí rybníků mokřiska, sušší porostliny na prudších svazích, okraje lesů atd,
 - rozsah luk a pastvin závisel na členitosti terénu i na jiných kvalitách vesnické plužiny.
- u **pastvin** se dlouho udrželo společné vlastnictví celých obcí

- zemědělci vytvářeli kulturní krajinu nejen svým hospodařením ve smyslu obdělávání půdy a pastvy, ale také jejím doplňováním o:
 - obytné, hospodářské a další budovy (stodoly, chlévy, seníky, kolny, sušárny, pazderny, pece atd.)
 - technické stavby (náhony, mostky, lomy atd.)
 - stromy, aleje
 - drobnou sakrální architekturu (kapličky, boží muka a kříže)
 - komunikace (cesty, úvozy, chodníky)

harmonické spojení lidských sídel a u prvků s krajinou: „... bohatá cestní síť spolu s travnatými mezemi tvořily infrastrukturu pěší přístupnosti území, jako jedné ze základních podmínek obytné hodnoty venkovské krajiny, která tak byla adresnou a blízkou všem, kdo do ní chtěli vstoupit.“

⇒ výborná dostupnost krajiny

X

negativní dopady hospodaření – vodní a větrná eroze, přepásání, ničení lesního porostu při lesní pastvě, vypalování atd. – nutnost regulace

neustálá snaha o intenzifikaci (důvodem nízké výnosy)

např. intenzifikaci prosazovali nejvíce velkostatky, po nich pak větší vzdělaní sedláci

- **zemědělec ale odnepaměti bojoval s přírodou** – jeho starostí bylo uživit rodinu a uspokojit požadavky vlastníka půdy
- snažil se proto pozemky **co nejvíce druhově ochudit, eliminovat divočinu** na svých plochách – ale dlouho nedosáhl většího úspěchu – nedostatečná technická a technologická vyspělost
- např. estetické hodnocení – **nebezpečná a hrozivá příroda, krásná a půvabná je rovná krajina, plochá a hlavně obdělaná** – bez „...*nespoutané divočiny*“ (Stibral 2005: 58).

- **krajina** vznikala z velké části jako **nezáměrný vedlejší produkt** činnosti tehdejších hospodářů (x záměrná tvorba krajiny šlechtou v baroku)
- nevytvářeli ji na základě nějakých svých estetických záměrů, ale **byla vedlejším výsledkem jejich hospodaření** – jakýmsi „*funkčním výrobním optimem v tehdejších historických podmínkách, za daného výrobního způsobu a daného stavu vlastnictví půdy*“ (Librová 1987, 95)
- **vztah ke krajině** byl nejvíce určován **vztahem k půdě** – jeho základem byla snaha o **co největší a nejkvalitnější úrodu**
- **vztah k půdě** představoval hospodářské zkušenosti, byl formován skrze vědomí, že obdělaná pole jsou výsledkem práce předků a jednou z hlavních motivací jim bylo předání hospodářství potomkům.

krajina a hospodaření od průmyslové revoluce do poloviny 20. století

- k **intenzifikaci zemědělství** docházelo postupně, byla vždy cílem zemědělce, ale **většího úspěchu dosahovali až od průmyslové revoluce**, změny se aplikují nejprve na velkostatku, postupně jsou přejímány rolníky:
 - střídavý osevní postup, nové plodiny, průmyslové plodiny
 - lepší mechanizace
 - používání průmyslových hnojiv
 - hospodaření již není zaměřeno jen na samozásobitelství, ale stále více na trh
 - intenzifikace, specializace
 - rozvoj zemědělského průmyslu
 - družstva – úvěrová, neúvěrová (nákupní prodejní (skladištní), výrobní) a jiná (elektrárenská, strojní, mlýnská)
 - od druhé pol. 19. století se vlivem zrušení poddanství měnil způsob hospodaření, zvětšila se výměra polí (na úkor pastvin, luk, lesů a rybníků)

zemědělec, sedlák, rolník...?

- sociální diference vlastníků půdy vznikaly v historii v souvislosti s hospodářským a sociálním vývojem. Již dávno v minulosti byli rolníci rozlišováni podle velikosti a typu statku.
- ještě na konci předhusitské doby ještě nebyl sedlák zpravidla vlastníkem půdy, kterou obdělával – převážná část z nich byla ještě v závislém postavení, byl pouze jejím uživatelem, nájemcem dědičným
- zhruba od druhé poloviny 16. století byl dán základ k určitému dualismu – malá hospodářství x velkostatek - charakteristický pro vývoj zemědělství po celá další staletí
- v době pobělohorské převažovali mezi vesnickým obyvatelstvem sedláci (držitelé větších statků) a rozlišovali se na láníky a půlláníky. Chalupníci a zahradníci netvořili ještě ani polovinu.
- velkým zlom zrušení poddanství v roce 1948 – vyvázáním se z poddanských břemen se český sedlák stal skutečným vlastníkem své půdy, svého statku. Přestala platit jeho závislost na vrchnosti a vyrostl v svobodného občana.

Můžeme o něm v současné a historické podobě mluvit jako o jedné a té samé osobě?

- od konce 19. století, který byl poznamenán rostoucí vlastnickou i sociální nerovností, až do poloviny 20. století existovaly následující kategorie hospodářství:
 - 1) nejsilněji byla v českých zemích zastoupena **hospodářství s výměrou do 2 ha půdy** – koncem 19. století celkem **48,3 %** měla skoro všechna vysloveně rodinný charakter, byla **nesoběstačná, doplňovala si výnos námezdní prací** (v průmyslu a zemědělství) nebo domácí výrobou.
 - 2) **malí rolníci s 2-5 ha**, kterých v Čechách hospodařilo na konci 19. století **asi 12 %** na **6,84 %** veškeré půdy, vyráběli především pro svou vlastní potřebu, ale část produkce také zpeněžovali. Používali převážně kravských potahů a chtěli získat více půd, aby mohli zlepšit své postavení.
 - 3) **střední rolníci** hospodařili s výměrou **5-20 ha** na konci 19. století na **26,5 %** zemědělské půdy a představovali **14,2 %** veškerých hospodářství. **Až do počátku kolektivizace rozhodující sociální skupina v našem zemědělství**, větší z nich již trvale zaměstnávali cizí pracovní síly, zpravidla čeled' nebo sezónní dělníky. Měli na vesnici **vysoký sociální status**, často funkce obecních radních a starostů, byli považováni za nositele selství.

- 4) **velcí rolníci** hospodařili na výměrách **od 20 do 50 ha** a koncem 19. století obhospodařovali asi pětinu zemědělské půdy, **4,16 %** všech hospodářství. Pouze řídili hospodářství, práci prováděla čeleď a sezónní pracovníci.
- 5) **statkáři a velkostatkáři** s výměrami **nad 50 ha** představovali koncem 19. století jen **0,52 %** všech hospodářství, jejich výměra však činila **41,3 %**. Zemědělské práce řídili majitelům správci a šafáři. **Jen 2 % těchto hospodářství měla vysloveně rodinný charakter.** Výroba se v těchto velkých subjektech odvíjela bez aktivní účasti podnikatele nebo šlechtice a všechny podniky zaměstnávaly **úřednický, odborný a dozorčí personál.**

historické struktury krajiny

- **paměť krajiny** – Cílek rozlišuje 2 vrstvy paměti krajiny – na úrovni přírody **schopnost návratu k přírodnímu stavu**, na úrovni kultury **schopnost vyvolávat staré historie**, pohádky, pocity, okouzlení
⇒ úzce souvisí s autenticitou krajiny
- **historické struktury krajiny** – představují **dobově ohraničený** (a neustále se zmenšující) **subtyp krajinných struktur**, hmotná část kulturního dědictví s uplatněním v prostoru. Vytvářel je člověk technicky a technologicky omezený (Huba 1988)

⇒ jejich geneze i zánik závisí na společensko-ekonomických i přírodních zákonitostech

- **drobné památky** – jsou to místa, kde prostřednictvím lidského objevujeme a prožíváme krajinu – **místa kontaktu světa lidí a světa přírody**
 - ⇒ jejich prostřednictvím začíná náš vztah ke krajině
- **pomístní jména** – jedna ze skupin vlastních jmen zeměpisných, zabývá se jimi toponomastika – nauka o vlastních jménech (termín zavedl v r. 1860 Hermenegild Jireček)
 - ⇒ pojmenovávají **terénní útvary, neživé přírodní objekty, neobydlené objekty, vody, pozemky, komunikace a různé orientačních body** (vlastní jméno neživého přírodního objektu a jevu na Zemi, který není určen k obývání a je v krajině pevně fixován)
 - ⇒ vznikala **z potřeby člověka orientovat se v krajině**, z potřeby **odlišit jednotlivé objekty od sebe** – lovec kvůli místům, na kterých lovil, kupec kvůli cestám, místům odpočinku, rolník kvůli rozlišování pozemků...
 - ⇒ předci pojmenovávali jednotlivé objekty **podle přírodních poměrů** (*U skal*), **kulturních poměrů** (*Na farském, Za humny*)

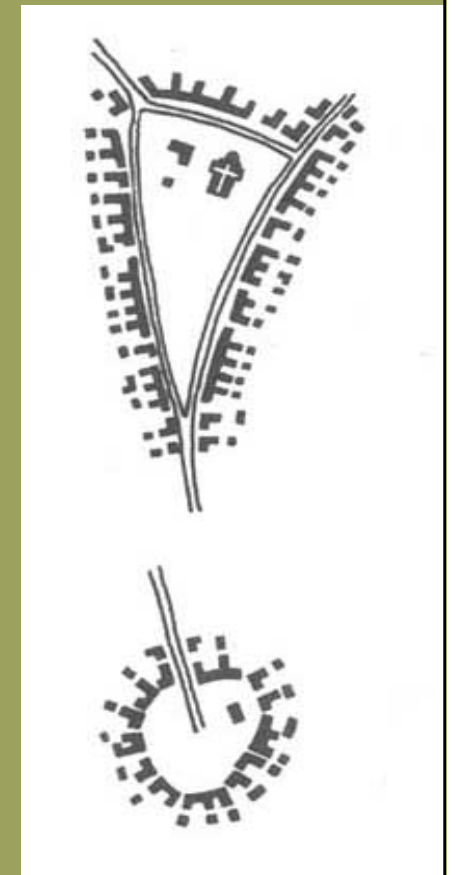
Osídlení - typologie

- **vesnice raného středověku** – půdorysy nepravidelně shlukové, ale ve skladbě volných struktur, kde jednotlivé usedlosti nebo jejich skupiny tvoří oddělené celky (dají se obejít), malá kompaktnost tehdejší zástavby
- **období vrcholného středověku** – 2. polovina 13. stol. a průběh 14. stol. je dobou uplatnění velkých inovací nejen v zemědělském hospodaření, jejichž důsledkem byl i demografický rozvoj a následné zintenzivnění osídlovacího procesu, založené na nových právně-ekonomických vztazích v trojúhelníku feudál – poddaný – půda

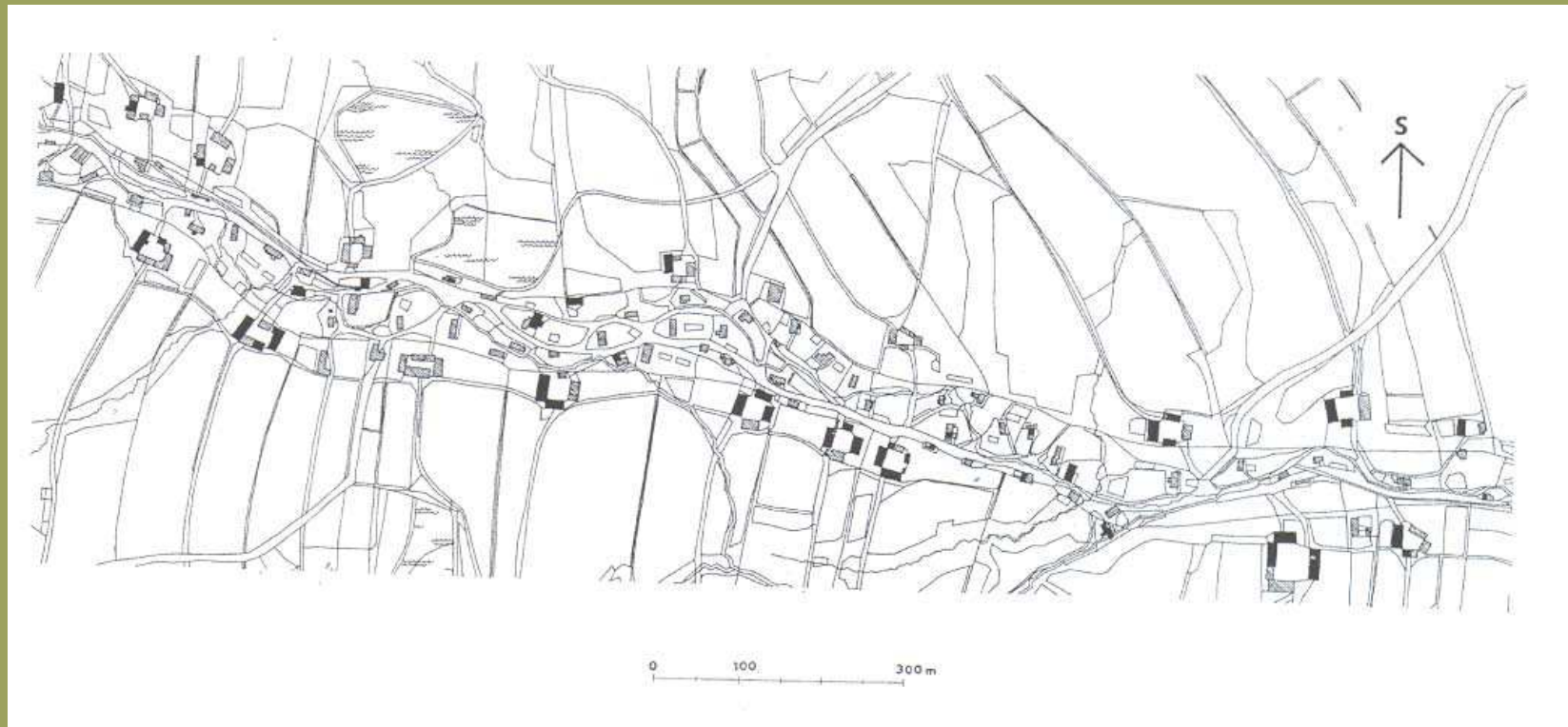
- půdorysy vesnic (Škabrada 2005, Černý 1979):

vesnice návesní – převažují ve vnitrozemí, tedy převážně na starém sídelním území a jeho okrajích

- usedlosti jsou soustředěny kolem pravidelného, zpravidla obdélného návesního útvaru
- velikost návsi plyne z počtu sedláků, resp. lánů, pro který byla vesnice vyměřena
- situace mohla být často komplikována terénem

- **údolní lánové vesnice** – toto zakládací schéma stojí na jednoduchém, racionálním principu jednoho pozemkového pruhu, který se táhl za usedlostí a dosahoval zpravidla až na hranice katastru
 - osou byl zpravidla potok, na jeho březích, někdy jen na jedné straně, byly rozměřeny úseky, přidělené jednotlivým usedlostem – nazývaly se lány
 - terén od potoka zpravidla stoupal, proto nejobvyklejší sled kultur a způsobu obdělávání v pruhu za usedlostí postupoval v pořadí zahrada, pole, louky a les, který často v nejvyšších partiích pozemků přetrval
 - uplatňovaly se zejména při novém osídlování a snad i přeměně staršího osídlení zejména v okrajových, výše položených více členitých oblastech

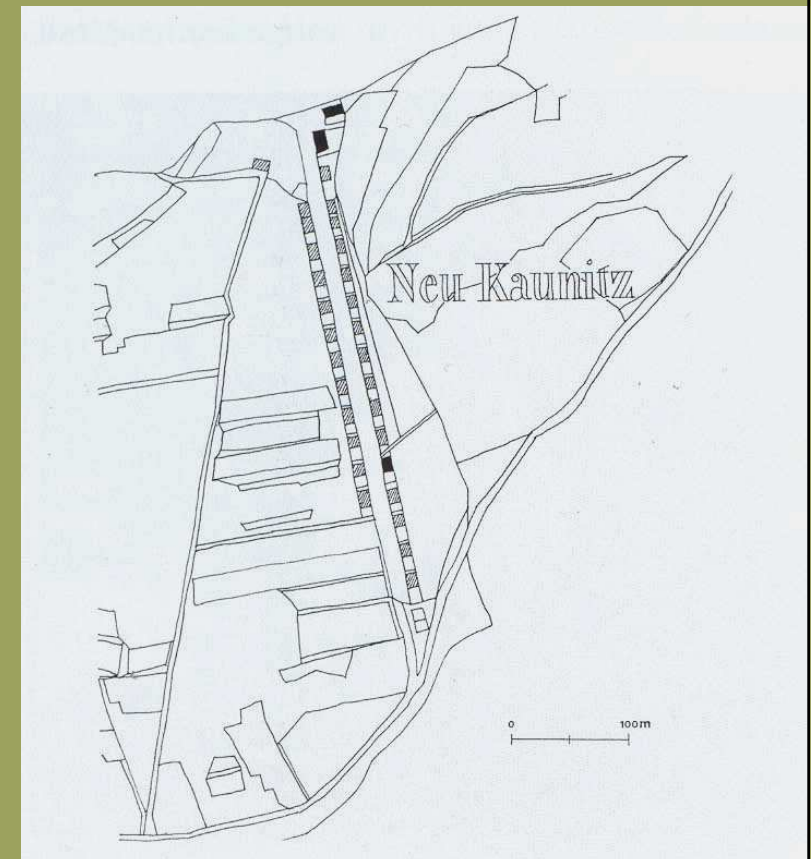

- **radiální (lesní) vsi lánové** – současné uplatnění jednoduchého lánového principu parcelace a vytvoření přehledného a relativně uzavřeného společného návesního prostoru umožňovalo jednoduché radiální, paprscité schéma uspořádání usedlostí resp. lánových pruhů
 - takové schéma bylo možné vytyčit i v obtížných podmínkách, zejm. v lese – proto toto schéma nacházíme ne náhodně často u obcí, v jejichž názvu se zachoval náznak jejich zakládání v zalesněném místě – *Žďár*. (u německy mluvících vesnic to byla koncovka „-schlag“).

- **deformovaná a smíšená založení** – zakládací schémata nebyla zdaleka vždy realizována v čisté podobě, nýbrž se při lokaci uplatňovala celá řada přechodových fází, zejména na pomezí údolních lánových a návesních útvarů, včetně radiálních
 - častá byla varianta vytvoření obdélného návesního útvaru pomocí lánového systému dvou protilehlých řad usedlostí, jakési krátké ulice

- **nová založení do poloviny 18. století** – až do konce 18. stol. byly doplňovány a osídlovány i odlehlejší lokality v kopcovitém a lesnatém terénu, kde neexistovaly dobré podmínky pro obilnářství
 - ze schémat převažují v těchto dobách volnější řádkové sestavy a byly pro ně k dispozici pozemky ve velikosti i kvalitě daleko menší, než u středověkých založení.
 - pohnutkou bylo především vrchnostenské průmyslové podnikání (sklářské a jiné hutě, zakládané v lesích, zaručujících palivové dřevo apod.)
- **raabizační vesnice** – vznikaly z činnosti rakouského ekonoma Františka Antonína Raaba
 - důvodem byla neefektivnost vrchnostenského hospodaření ve dvorech, odkázaných na neproduktivní robotní práci poddaných
 - na všech komorních, bývalých jezuitských a městských panstvích byly od roku 1775 zrušeny dvory
 - dobově poplatná racionální geometrická schémata, vzniklá už evidentně na rýsovacích stolech tehdejších projektantů

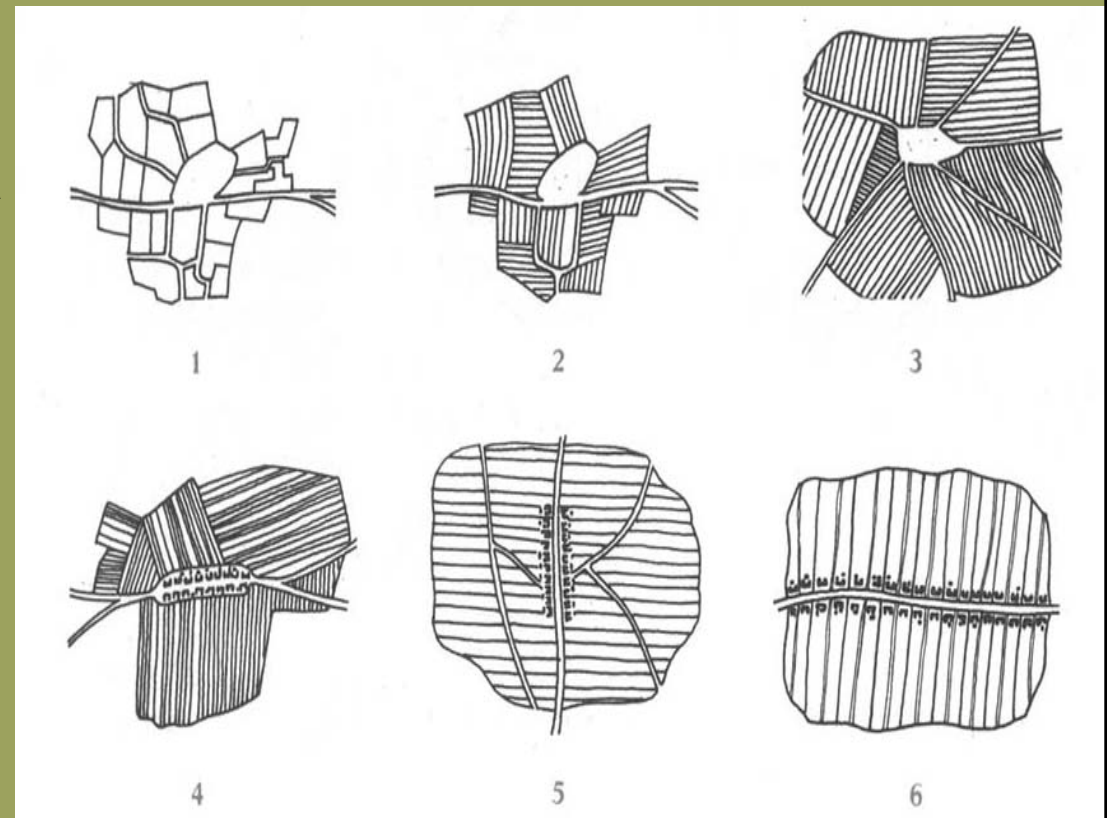

Plužina

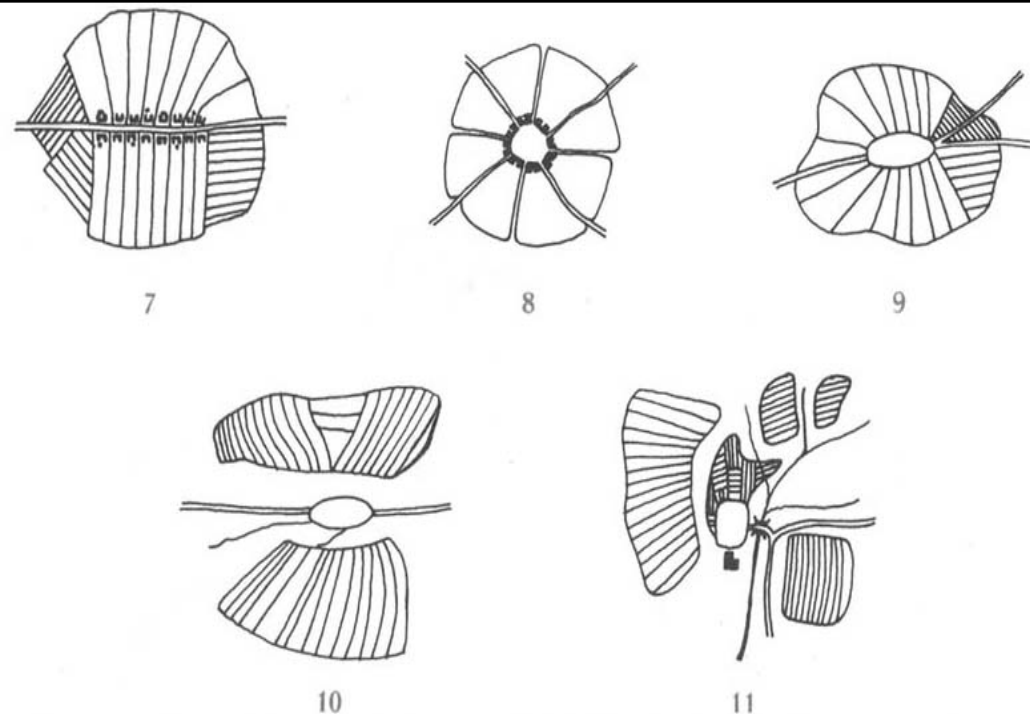
- plužina má pro sídelní krajinu zásadní význam, je **základním hospodářským předpokladem existence osady** a ve vztahu člověka k domovu rovněž důležitým prostorovým a duchovním pojítkem
 - na počátku 13. století došlo k novému přerozdělování půdy na lány – vyměřena plužina = katastr – orná půda. Na dalších 700 let stává základní jednotkou, která prakticky platila až do kolektivizace. Částečně se dochovala u horských vesnic.
x louky a pastviny byly dlouho obecním majetkem

- pravidelné tvary plužiny ukazují na plánovitý vznik, můžeme je dělit:

1. **úseková** – každý úsek jedna parcela
2. **dělených úseků** – úseky rozdělené na pravidelné pásové parcely
3. **traťová** – ta je nejtýpější kolonizační, lokátoři vytvářeli kolem vesnice jednotlivé tratě
4. **nepravá traťová** – vznikla parcelací hlavně ve zvlněném terénu
5. **délková** – záhumenicové pásy polí navazovaly hned na zahradu – lesní lánová ves
6. **záhumenicová lesní vsi lánové** – typická pro kolonizaci 13. stol.

7. *záhumenicová klínová* (nahore) a *pásová* (dole) s třemi přídatnými tratěmi u lesní lánové vsi
8. *hvězdicová/paprsčitá záhumenková* – u lesní návesní vsi
9. *kompaktní*
10. *rozštěpená*
11. *rozptýlená*
12. *plužina zcelených úseků* – usedlost stojí ve středu plužiny

- louky a pastviny byly dlouho obecním majetkem
- v době scelování pozemků (kolektivizace zemědělství) ztratila většina plužin svůj typický tvar
- částečně se plužina dochovala u horských vesnic (Ubušínek na Vysočině)

- **meze** – byly nejdůležitějšími hraničními symboly mezi soukromoprávními vztahy
 - zároveň měla komunikační význam, specifickým druhem mezí tzv. **terasy**
 - pastva pro dobytek, vysazovány zde většinou stromy, keře – jejich **protierozní funkce**
 - původně jen kamenné násypy kolem polí nebo hranice pozemků či celých polních tratí
- **hranice** – byly vymezovány jak přirozeně tak uměle
 - cesty, prameny, osamělé stromy, mohyly, ploty, meze, kříže, zářezy na stromech
 - příkopy, jámy, kamenné valy, zídky
 - někde zvyk přivádět na hranice mezi pozemky mladé hochy a tam je bít, aby si zapamatovali, kde hranice je

- **kameny** – ploché označovaly šíři pozemku a tím vlastníka
 - sloužily také jako **milníky** nebo **hraniční kameny** – dodnes možno nalézt uprostřed lesů hraniční kameny z 18. a poloviny 19. století
 - **kamenice** – hromady vneseného kamení z polí – zároveň mohly tvořit ohradu pozemku, hranici pozemků, tarásky, hromadnice

- **ohrazení** – typy hrazené plotem:
 - ze štípaných desek nebo šindelů
 - horizontální nebo vertikální výplet (u nás dnes jen zřídka)
 - tyčkový plot
 - pastevecké ohrady
 - zdi ze sbíraného kamene, spojované na sucho nebo hliněnou maltou
 - kompaktní roubená technologie v podobě dlouhé trámové stěny, ztužené krátkými kolmými úsek, které rovněž podpíraly roubenou sedlovou stříšku. Ve vstupech byly vytvořeny brány a branky, někdy zděné.

Stromy

- nejprve lidé **přistupovali ke stromům s opatrností jako k někomu mocnému**

⇒ zbožňovali ho, ve věkovitém stromu viděli duši, tajemnou mocnost

⇒ později strom jako zprostředkovatel spojení s bohem ⇒ později ochrana výjimečných, posvátných stromů

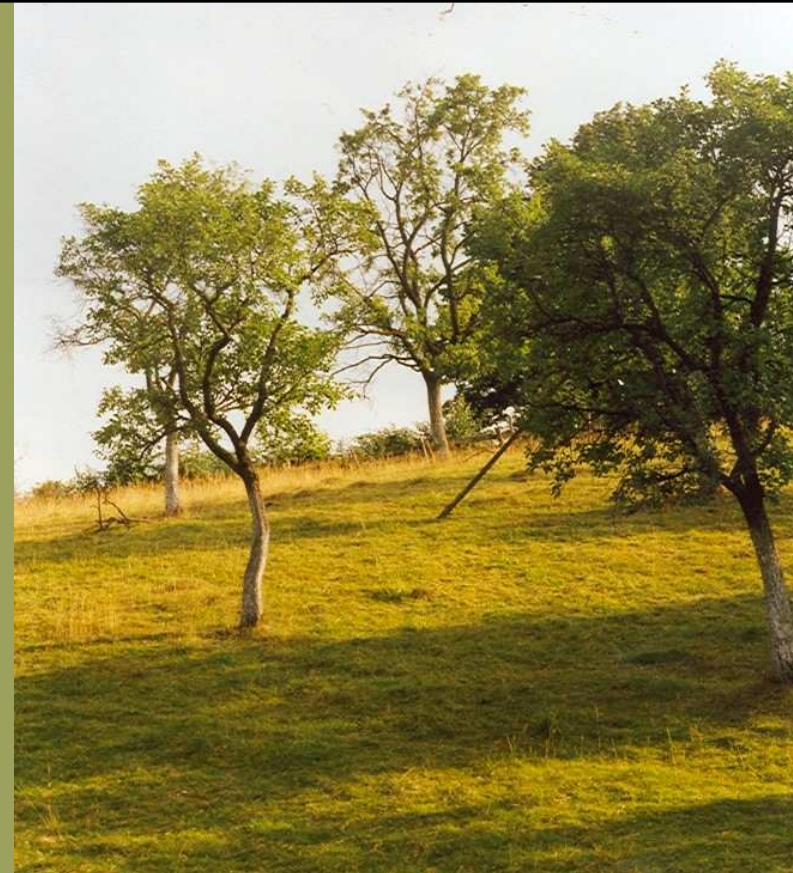
- **posvátnými se stávaly stromy pro léčivost, vzácnost, užitek**
- posvátné háje (**Svatobor** u Sušice)
- stromy se vyskytují ve světové mytologii – Světový, vesmírný strom, Strom života, Strom poznání

- některé **mýty** spojují stromy s narozením a smrtí člověka, propojení člověka a stromu vysazeného při jeho narození, životní strom
- křesťanství spojilo posvátné stromy s postavami či nápisy jmen světců
- **romantický kult stromů** – obrozenecký uměle udržovaný kult, spojení stromů s pověstmi (Hus, Žižka, Komenský...), s koncem roboty, se smrtí..., lípy republiky
- **spojení stromů s sakrální architekturou**

⇒ jiný pohled na kult stromů u nás **Jan Evangelista Chadt**
– uvědomnění mimořádnosti věkovitých stromů ⇒ název
„**památné stromy**“ poprvé v roce 1899

- stromy plnily mnohé funkce:
 - **větrolamy, aleje, solitérní stromy** na polích, u obydlí, hospodářských budov a stodol (stín, ochrana lidí a náradí před deštěm, obydlí před požárem)
 - ⇒ **Josef II.** – aleje; dvojice vstupující do manželství zasadí alespoň jeden strom (1789)
 - **hraniční stromy, stromy volně rostoucí v polích** (orientace pocestných)
 - **ovocné stromy** – solitérní u domu, na návších, v zahradách, sadech, na alejích
 - ⇒ pro českou krajinu velmi významné a typické, vzácný genofond, typické krajové odrůdy
- x současné intenzivní sadaření, nerentabilnost, ztráta starých odrůd

Cesty

- významné v životě každého člověka – spojovaly obec s okolím – vedly k jiné obci, poli, lesu, rybníku, kostelu...

x dnešní době

- **první cesty** vznikly jako nutné **komunikační spoje mezi pozemky a sídlišti**, nejdříve v okolí vodních toků, později do vyšších poloh (do hor především kvůli nerostnému bohatství)
- **největší rozšíření** cest v době největšího rozšíření sídel – **v 12. stol., v 13. stol.** nejhustší síť
- stejně jako pole byly **posvátné i cesty** – krok po trase se stával posvátným
 - ⇒ místa protnutí stezek nabyla velké důležitosti – cesty a křižovatky významná výzva k díkům

Bohuslav Reynek

Cesty

*Jsou cesty starobylé, cesty do polí,
v něž mana zapadá, klekání ozvěna,
kde Polednice v šlápěje a výmoly
prach sype útrpný pot bídy kolena.*

*Jsou cesty v podlesí do skal a do strání,
žár děvích divizen tam vábí tuláka.
jde, hledě za vozy na kopců rozhraní,
zří v prázdných žebřinách se vršit oblaka.*

*Mrak místo pšenice tam ruce záhadné
do slávy shrnuly jak archu útěchy
těm, kteří neznají ni hodiny ni dne,
čekají bez chleba, bez zdi a bez střechy*

*a pějí za deště a pějí za mrazu
a ještě v agonii vděčně zapějí
ze srdce plného bolesti obrazů
v jediné, veliké a lačné naději.*

...

Pieta, 1940

- díky starým stezkám se do lidí zakořenil pocit domova
 - **štětované cesty** – sypané malými kameny, hlavně na svazích, kde hrozilo podmáčení – hlavně cesty k údolím, mlýnům, mezi 2 vesnicemi, významné regionální cesty, významné prvky v krajině
 - **na významnějších místech cest vysazovány solitérní stromy** – většinou ušlechtilé ozdobné stromy vytvářející velké koruny jako dub, kaštan, topol, břek, lípa – často doplněné drobnou sakrální architekturou, který spolu často na nejvyšších bodech, vjezdech do polí nebo na křižovatkách cest – od 17. stol. se při starých hlavních cest stavěly kříže, boží muka a kapličky
 - kolem cest síť nocleháren, zájezdních hostinců
 - podél důležitějších cest byly hloubeny odvodňovací příkopy nebo strouhy, které zatravněny, poskytovaly pastvu dobytka i píce
 - příkopy byly zpevňovány **stromovými alejemi** – kolem místních komunikací většinou ovocnými stromy, kolem dálkových cest většinou dálkovými dřevinami (dub, kaštan, topol, lípa)
 - **výsadba alejí byla povinná**, což také bylo dáno zákonem (období **Marie Terezie**), **podél zemských i okresních a obecních vysazeny ovocné stromy**
 - **sedláci** vysazovali i kolem obyčejných cest
 - **úvozy** – vřezané do krajiny

- na konci 18. stol. počátek budování nových silnic – **císařské silnice** byly inženýry linkovány jako linky do krajiny
- druhé období ve vývoji **polních cest** nastalo v průběhu 19. stol. – výměny **střídavého osevního postupu**, aby byl každý pozemek dostupný pořád
- v té době další úpravy – **železnice** – přerušení dosud fungujících regionálních tras
- **největší změny v cestní síti v druhé polovině 20. stol.** – rušení cest a úvozů v důsledku **scelování** (kolektivizace zemědělství, socializace vesnice), **boom automobilismu** (dálnice...)

⇒ nepoužívání, **ruderalizace cest a jejich okolí**

Technické památky

- zřejmě nejstaršími technickými památkami byly **mosty** (dřevěné, obloukové kamenné, kryté dřevěné, ocelové)
- památky po získávání nerostných surovin – **lomy, doly, štoly, jámy, odvaly, pískovny**, jejich zpracování – **vápenky, hutě, hamry...**
- **větrné a vodní mlýny**
- **vodní kanály, náhony, rybníčky**
- **lesní železnice, pily...**

Drobné sakrální památky

- typologie
 - ⇒ kříže
 - Boží muka
 - kapličky
 - zvoničky
 - sochy svatých
 - svaté obrázky
- jejich prostřednictvím začíná náš vztah ke krajině
 - ⇒ jejich prostřednictvím objevujeme a prožíváme krajinu
- vztah sakrální památka – prostředí ⇒ **genius loci**
 - ⇒ záchrana kříže přemístěním znamená téměř vždy ztrátu jedinečnosti, příběhu místa
- vztah sakrální památka – strom
 - ⇒ doprovod jedním, dvěma nebo čtyřmi stromy (památné, věkovité stromy)

„Již v předkřesťanské doby byla posvátná místa vyznačena skupinkou stromů. Nejčastěji se jako doprovod sakrálních památek uplatňuje dvojice či trojice, objevuje se i jeden strom či čtveřice. Je zajímavé, že čím větší objekt byl postaven, tím posvátnější a významnější bylo místo, na kterém stojí.“ (Květ 2003: 74)

- důvody výstavby

⇒ nástroj upevňování víry

„Před křesťanstvím byla posvátná celá krajina (vše co bylo dílem přírody), za křesťanství se stalo posvátným to, co bylo dílem člověka.“ (Květ 2003: 24)

označení hranice, vlastnění pozemku

posvátné či významné místo (tragédie, jiná událost)

vzpomínka na blízkého člověka

vyjádření díků

součást poutních stezek, širšího krajinného komplexu (baroko)

- funkce sakrálních památek

- původní (primární)

- ⇒ kultovně náboženská
 - memorální
 - reprezentační
 - orientační
 - hraniční

- nové (sekundární) funkce v druhé polovině 20. stol. jistý posun

- ⇒ informační – např. jako indikátor ekonomické síly obcí

- estetická – vnímány stále více (někdy jen) jako estetický prvek v krajině staly se jedním ze symbolických atributů české krajiny (důležitou složkou koncepce tzv. krajinné paměti, jedněmi ze stop historické struktury kulturní krajiny)

- environmentální – úzké spojení sakrální památka - strom

- ⇒ útočištěm řadě živočichů (Nusek 2001: 55-58)

Kříže

- **znamení kříže**

- od pravěku jako piktografický znak
- jako nejobecnější geometrický symbol vertikálně spojoval hierarchické stupně (Květ 2003: 21, 72)

⇒ stará znamení v krajině nadále zůstala, dostala nový význam a stala se **křesťanským znakem od 4. století, kdy přestal sloužit jako popravčí nástroj** (Nusek 2001: 31)

- když se ustálilo **užívání Krista na kříži jako symbolu křesťanství**, začala se jeho citace objevovat ve všech křesťanských památkách

„...je tu cesta, místo, spása, záchrana pohledem na symbol který ochrání od zlého...“ (Hájek 2001: 58)

- naši předci zakoušeli jejich přítomnost mnohem niterněji a byli si mnohem více vědomi **samotného významu kříže**, či **přeneseného ve spojení s minulostí, s místem, krajinou**, ve které se nachází

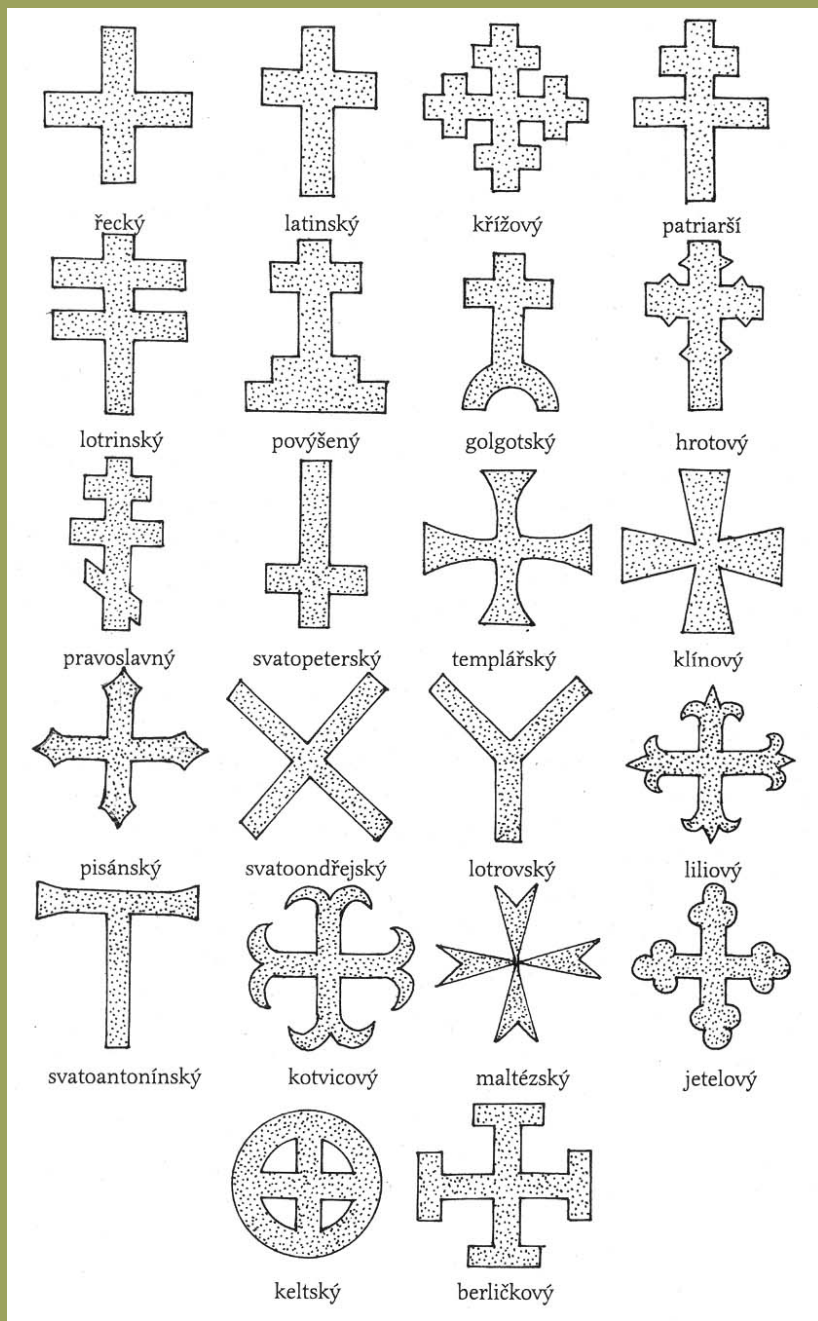

- ⇒ na křižovatce
u statného stromu či skupiny stromů
v půli cesty mezi dvěma vesnicemi
na hranici pozemků
na nejvyšším bodě cesty
na kraji obce
na památném místě
před kostelem či kaplí
na hřbitově
před domem či pozemky zřizovatele
na domě (na stodole...), kostele, kapli

- známe my dnes paměť křížů v našem okolí?
- co pro nás znamenají?

- tvary křížů

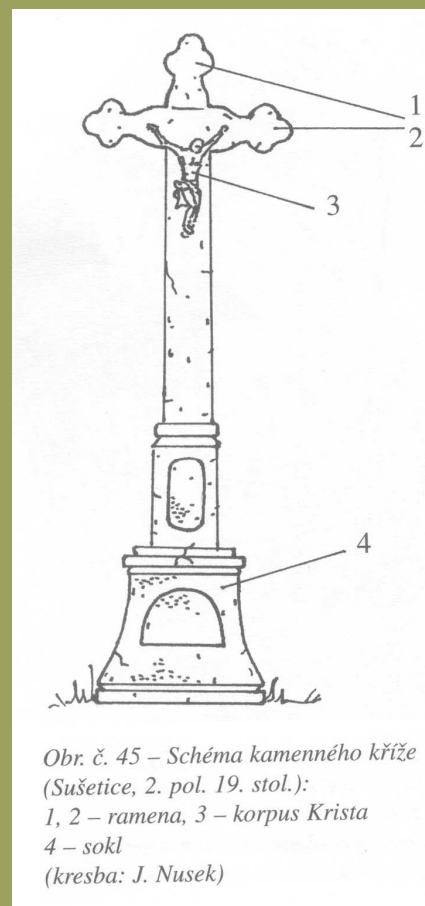

- typy křížů

⇒ dřevěný (s plechovým nebo litinovým korpusem Krista)

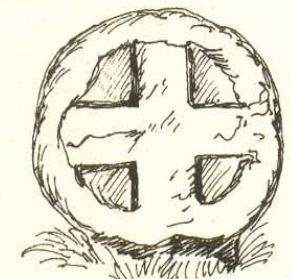
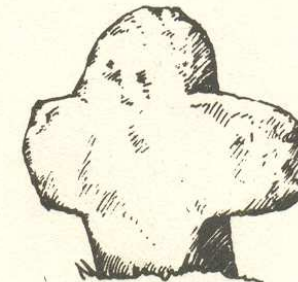
kamenný (žula, pískovec, mramor..., s litinovým nebo kamenným korpusem Krista)

litinový (s korpusem Krista, se zděným, kamenným soklem)

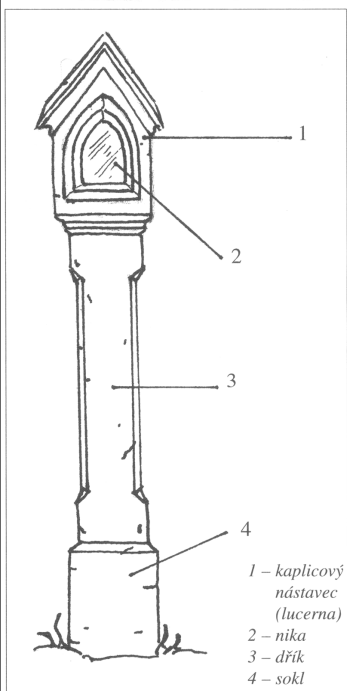
- **nejstarší kříže** byly patrně **dřevěné**, přirozeně se nedochovaly
- **kamenné kříže** se objevovaly až později
 - nejstarší dochované u nás jsou **monolitické kamenné kříže**, nazývané také **smírčí** nebo **baby**
 - ⇒ **křížový kámen, kamenný kříž, kruhová stéla**
 - několik výkladů jejich původu (Kamenné kříže, 2001: 21):

1. kult znamení neboli pamětní význam
2. smírčí význam
3. hraniční znamení
4. misijní původ
5. projevy germánské symboliky
6. symboly rekatolizace
7. znamení u cest

Boží muka

- první zmínka ve 14. stol.
- sloupkovitá a pilířová (kamenná s zděná), čtvercový i trojboký půdorys
- **původně** se jednalo pouze o **sloup** symbolizující sloup, u kterého byl na příkaz Piláta bičován Kristus
- **zobrazení** – bičovaný Kristus, ukřižování, pieta, Kristus nesoucí kříž, stojící u sloupu, motivy ukřižování doprovází postavy Marie a sv. Jan, někdy patroni objednavatele a další

Obr. č. 2 – Schéma kamenných sloupkových Božích muk (Čechtice, posl. třetina 19. stol.).
(kresba: J. Nusek)

Obr. č. 3 – Příklad Božích muk:
a) kamenná sloupková Boží muka (Vlašim, 1. pol. 19. stol. ???)
b) kamenná pilířová Boží muka (Buková, posl. třetina 19. stol.)
c) zděná pilířová Boží muka (Prčice, poč. 19. stol.)
(kresba: J. Nusek)

- byly zřizovány často na památku tragické události, poděkování za uzdravení, usmíření, připomínají těžká léta hladomoru a bídy
- někdy nápisy, které vyzívají k modlitbě za zemřelého, úctě a pokoře před Bohem
- často na rozcestích, někdy tvořily hranici mezi pozemky
- vyvinula se z nich **křížová cesta**, kterou od 17. stol. tvoří 14 zastavení

Kapličky

- převážně obdélný půdorys, vývojově mladší skupina sakrálních památek
 - ⇒ v českých zemích se objevuje jako jeden ze symbolů protireformační obnovy zbožnosti v pobělohorské době a hlavně v od počátku 18. stol.
 - ⇒ významným prvkem barokní krajiny
 - ⇒ byly zřizovány až do vypuknutí I. světové války
- stavěla je vrchnost, měšťané i bohatí sedláci, někdy v místě kříže, poté kostel

- **typy kapliček**
 - ⇒ **výklenková** – typologicky starší, uvnitř malý oltářík s obrazem, soškou světce
 - se samostatným prostorem** – objevuje se v 19. stol.
- **zasvěcení kapličky** – svatým – hlavně, patronům, Panně Marii (Mariánský monogram), ale i skulptury piet, ukřižování

- **zvoničky** – nejstarší z 16. stol., největší rozšíření po roce 1751
⇒ ohňový patent Marie Terezie
- **sochy svatých** – patronů a patronek (asi nejčastěji Panna Marie a sv. Jan Nepomucký)
- **svaté obrázky** – umístěny na stromech (většinou památných) nebo na soklu

- další památky
 - ⇒ pomníky
 - hřbitovy
 - židovské památky
 - (synagogy, hřbitovy...)

Paradoxy v současné krajině

Děkuji za pozornost